

BOŠKO PEŠIĆ (ur.)

Iskustvo umjetnosti

Hrvatsko filozofsko društvo & Laboratorij eksperimentalne estetike, Zagreb – Osijek, 2025., str. 326.

Svaka estetska rasprava o umjetnosti potencijalno otvara beskonačnu problematiku. Ako je vjerovati Walteru Benjaminu, svaku manifestaciju ljudskoga duhovnoga života – što umjetnost svakako jest – možemo shvatiti kao vrstu jezika kojom se artikuliraju duhovni sadržaji u odgovarajućim formama. Time je i svaka manifestacija duhovnoga života jezik kojim *Homo aestheticus* ne samo komunicira već i priopćava da jest upravo to što jest. Mnogo je tumačenja u svezi s tim što je to specifično ljudsko, no čini se da se sva tumačenja i pristupi sažimaju u ono temeljno – jezik. Riječ je o alatu koji nam je isprva poslužio za preživljavanje, kako to lucidno opisuje Jacob Bronowski u svom klasiku *Uspon čovjeka*, ali i za razumijevanje i seciranje svijeta koji nas okružuje. »Istraživanje skrivene strukture« svijeta pretilo se s jezika na umjetnost koja najprije rastavlja svijet, a zatim ga ponovno slaže u nove i beskrajne kombinacije. Kada kažemo da umjetnost otvara beskonačnu problematiku, tada mislimo najprije na njezine potencijale rastavljanja i slaganja uvijek novih kombinacija razumijevanja čovjeka i svijeta koji ga okružuje.

U tom smo ključu iščitavali uredničku knjigu osječkoga sveučilišnoga profesora filozofije Boška Pešića pod naslovom *Iskustvo umjetnosti* u kojoj nalazimo dvadeset tekstova posvećenih upravo tim novim kombinacijama razumijevanja čovjeka u njegovoj upit(a)noj egzistenciji, obilježenoj »prokletim pitanjima« smisla i razumijevanja najprije samoga sebe, a onda i svijeta koji ga okružuje. Još dublje rečeno, umjetnost nam se i ovdje pokazala kao »aktivna spona između duše i prirode«, zbog čega je i dokučiva samo u živoj sredini između njih dvije. Tekstovi koje ovdje imamo priliku čitati na dubinski se način dotiču upravo ljudske duše i prirode koja nas okružuje, ali i prirode duše. Tako urednik u svome *Proslovu* kaže: »ŠUĆkoliko život egzistencijalno promatramo kao prafenomen, umjetnost se redovito javlja kao njegov epifenomen.« I, zaista, čitajući vrijedne tekstove renomiranih autora u toj međunarodno recenziranoj (B. Harbaš, J. Lozar i I. Žurić Jakovina) uredničkoj knjizi, u zajedničkom izdanju Hrvatskoga filozofskoga društva (Zagreb) i Laboratorija eksperimentalne estetike (Osijek), stječemo dojam da je umjetnost u punom smislu te riječi »popratna pojava« ljudskoga života kao takvoga.

U prikazu i svojevrsnoj borbi umjetnosti protiv vlastite dehumanizacije (Ortega y Gasset) zbornik nam donosi, zapravo, trostruku analizu: opći prikaz vrijednosti i iskustva same umjetnosti, zatim specifične aspekte života umjetnosti i na koncu pogled ne samo u sadašnji trenutak već i u budućnost umjetnosti koja, čini se, zavr-

šava u »spoznaji sebe samoga« (G. Milaković). Prvi dio – o vrijednosti i iskustvu umjetnosti – proteže se u prvih šest tekstova u kojima autori istančano uočavaju promjene u suvremenoj umjetnosti koja je, iako im svjedočimo »stalno i uvijek«, bila i ostala zapravo ista: umjetnost »je odgovor na zahtjeve ljudskog bića«, kaže Finci. No umjetnost također odr(a)žava i jednu vrstu autofikcije jer »umjetnički izraz (...) nije ono što stvarnosti (...) tek pridolazi, već ima vlastitu bit u sebi samom, u biću djela (u onome, dakle, što djelo čini djelom)« (Milenković). A što to umjetnost čini umjetnošću? Vani Roščić u svome prilogu iznosi svojevrsni odgovor posredstvom iskustva umjetnosti kako ga je vidio i doživio Benedetto Croce. Taj će talijanski novoidealist cjelinu stvarnosti vidjeti kao duh koji se razvija. Pa, ipak, područje umjetnosti za njega je »područje intuicije pojedinačnog«, a zapravo oblik spoznaje prožete osjećajem koji se pretvara u iskustvo. To iskustvo, dakako, svatko od nas proživljava na svoj način, kako je to prikladno opisao u svojim predavanjima drugi talijanski teoretičar umjetnosti Umberto Eco (Šest šetnji pripovjednim šumama). Gotovo pa logički na taj se prilog oslanja i onaj također osječkoga profesora filozofije Željka Senkovića o grčkoj umjetnosti koja »oprisućuje bitak bića« preko njegovih duhovnih potresa, ali i preko uzvišenosti bivanja iskustvom »ljepote i zbog ljepote« bića (Platon). »Stari putevi«, kako ih imenuje Senković, »pokazuju mogućnosti života« te nam svjedoče »o povezanosti i skladnosti svega«. Bosansko-hercegovački akademik Dževad Zečić uvodi nas negdje na tom tragu u složene veze između urednoga i kaotičnoga u umjetnosti. U ovome prilogu progovara nam matematičar i filozof znanosti svojim pogledom na deterministički kaos i fraktale u umjetnosti (J. Pollock) koji odražavaju život prirode i onoga što okružuje čovjeka »iz dana u dan stvarajući prekrasan uzorak«. Taj uvodni dio dovršava se vrijednim prilogom Paule Rem o vizualnim i tekstualnim medijima u židovskoj povijesti umjetnosti. »Najmlađa spisateljica svoje generacije«, kako su je prozvali kritičari, govori o načinima »na koji židovstvo tretira medije slike i teksta«, s naglaskom na to da tekst ima središnju važnost u povijesti židovstva. S druge strane vizualni nas mediji mogu dovesti u zabludu kreiranjem simulacija i lažnih stvarnosti. Ovaj put iz filozofske i sociološke perspektive, dok nas tekst zadržava i u određenom smislu formira (identitet), vizualna umjetnost ima tendenciju kreiranja »proširene lažne stvarnosti« u kojoj se istina (identiteta) rasplinjuje u najrazličitijim paraistinama »koje se predstavljaju istinama«.

Drugi dio toga zbornika – o specifičnim aspektima života umjetnosti – donosi nam niz od devet priloga u kojima se umjetnost konkretizira posredstvom njezinih tumača. Redom su to prilozi o viđenju umjetnosti kroz optiku misli Bonaventure iz Bagnoregia (P. Žitko), Kantove (B. Bosančić) i Hegelove (B. Pešić i K. Pružinac) perspektive te se nastavlja kroz Xunzijevo poimanje glazbe (I. Buljan), Lacana i Poea (M. Volarević), Jaussove hermeneutičke teorije književne recepcije (L. Leventić) do iskustvene estetike Waltera Patera (Lj. Matek), Huxleyjeva iskustva umjetnosti (D. Sekulić) i, konačno, ideje filozofije filma Andreja Tarkovskoga (M. Krivak).

Uvidi koje čitamo u prilogu o najvećem skolastičkom predstavniku platoničko-augustinijanske tradicije, tzv. *Doctoru Seraphicusu* otkrivaju nam ujedinjujuću snagu

ontologije, epistemologije i metafizike u tumačenju estetskoga iskustva kojim dominira spoznaja lijepoga. Neizostavni su ovdje, dakako, prilozi o Kantovu i Hegelovu pristupu umjetnosti, pri čemu autori ističu da se kod onoga prvoga umjetnost izdiferencirala u odnosu na ostala djelovanja kao »neprisilno djelovanje iz čiste potrebe«, dok će potonji umjetnost također povezivati sa slobodom tvrdeći da ona (umjetnost) »pročišćuje duh od neslobode«. Još nam odzvanjaju Kantove riječi koji kaže da je »lijepo ono što se spoznaje bez pojma kao predmet nužnog sviđanja«. Obojica su – i Kant i Hegel – u misao o umjetnosti unijeli duh novoga vremena, čineći je specifičnim oblikom utjelovljenja i konkretizacije Ideje, spoznajnim organom Apsoluta. U tom nam je kontekstu i prilog o razumijevanju umjetnosti, a napose glazbe kod znamenitoga konfucijanca Xunzija, autora prvoga značajnoga kineskoga eseja posvećenoga glazbi, bio logično proširenje prethodnih tema, ali iz pomalo drukčije perspektive. Naime, prema tomu autoru, ljudi ne mogu živjeti bez glazbe jer ona proizlazi iz njihove unutarnje prirode. »Glazba spaja«, prema Xunziju, »individualne emocije s kolektivnim iskustvom, pridonoseći društvenom skladu i političkoj stabilnosti«. Taj vid umjetnosti otkriva nutarnji život svakoga čovjeka. Zato se i kaže da je glazba izraz čovjekovih najdubljih emocija i osjećaja.

Otvarajući dio zbornika s četirima prilozima u kojima se pobliže govori o umjetnosti i književnosti, prilog o Lacanovu čitanju jedne od najpoznatijih Poeovih kratkih priča, *Ukradenog pisma*, pruža jedan drukčiji uvid u izvornu namjeru američkoga pisca koji je želio istaknuti da se i najsloženije zagonetke mogu riješiti jednostavnom promjenom perspektive. Autorica toga priloga učinila je upravo to – promijenila je perspektivu čitanja tako da ovdje nailazimo na imaginarnu intersubjektivnost u susretu s Drugim kakvu nalazimo u očima književnoga stvaralaštva. Ipak, Lacan nas s pravom i zaustavlja tvrdnjom da oponašati »jest nesumnjivo reproducirati jednu sliku«, no za subjekt to znači »uvući se u funkciju čije obavljanje ga obuzima«. I ovdje nam se umjetnost još jednom pokazuje kao zrcalo duha. Drugi prilog uvodi nas u važnost Jaussove hermeneutičke teorije književne recepcije u čijem je središtu čitatelj, odnosno konzument teksta. Upravo taj romanist i predvodnik škole iz Konstanze naglašava kako bi se kriza povijesti književnosti mogla razriješiti jedino ako bi se »razvilo sustavno i filozofski utemeljeno proučavanje načina kako književnost biva prihvaćena i shvaćena od onih kojima je namijenjena«. U prilogu Lj. Matek o iskustvenoj estetici engleskoga književnoga i likovnoga kritičara W. Patera, s kojim se u hrvatskoj znanstvenoj zajednici i inače rijetko susrećemo, možemo pronaći zanimljivu studiju o razumijevanju umjetnosti kao izvoru individualnoga užitka u »unaprijed odbrojenim trenucima života«. Pater je i inače poznat kao osoba koja se opire bilo kakvim univerzalnim načelima svake doktrine, dogme ili usustavljanja te koja odbija »okamenjene interpretacije« i ljepote i umjetnosti uopće. U tu slobodu doživljaja umjetnosti sasvim se prikladno uklapa i četvrti prilog D. Sekulića o Huxleyjevu iskustvu umjetnosti zbog izmijenjenoga stanja svijesti uz pomoć meskalina. Poznata nam je ona Huxleyjeva rečenica kojom je sažeo svoje iskustvo umjetnosti: »Osjetio sam isto što je morao osjetiti Adam na dan svoga postanka – čudo gole egzistencije.«

Autor nas korak po korak vodi kroz Huxleyjevo shvaćanje i važnost misticizma do iskustva meskalina uz pomoć kojega je prošao od svojevrstne teorije do prakse iskustva umjetnosti i umjetničkoga izričaja u jednoj »široj dimenziji« jer, kao što reče William Blake, »čovjek koji se vrati kroz Vrata u Zidu nikada neće biti sasvim isti kao čovjek koji je kroz njih izašao«.

Zadnji prilog toga drugoga dijela knjige zatvara vrlo zanimljiva studija M. Krivaka koji se bavi idejom filozofije filma onako kako ju je moguće iščitavati u filmskom stvaralaštvu »velikog pjesnika ruskog kina« Andreja Tarkovskoga, s naglaskom na dvama njegovim filmskim uradcima – *Andrej Rubljov* (1966.) i *Stalker* (1979.). Taj nas naš filozof i filmski kritičar na sebi svojstven način uvodi u gledanje filma kao »mitske strukturiranosti svijesti«, pri čemu do izražaja dolazi upravo to specifično »ljudsko stvaralaštvo« te dobrotu i radost što to stvaralaštvo »sobom nosi«.

Treći dio te vrijedne uredničke knjige – o budućnosti umjetnosti – donosi nam četiri priloga usmjerena na život umjetnosti u okruženju ne samo umjetne inteligencije već na osobit način novih oblika umjetničkih, a zapravo ljudskih izričaja. Tako nam u zajedničkom prilogu D. Vuksanović i D. Čalović tematiziraju vrlo važno pitanje odnosa (suvremene) umjetnosti, novih tehnologija i umjetne inteligencije sa zaključkom koji nas, vjerujem, sve dočekuje: svako se naše iskustvo, pa i ono estetsko i umjetničko, pod utjecajem tehničkoga (medijskoga) posredovanja preoblikuje u nešto drugo. To pak znači da su u iskušenju naše misli, doživljaji i pretpostavke postojanja umjetnosti, pa i nas samih u njoj. U prilogu K. Šmakić promišlja se upravo to – doživljaj, istinitost, trajnost i prostornost umjetničkoga djela generiranoga umjetnom inteligencijom. Naime ima li kreativnosti u umjetnosti koju »proizvodi« umjetna inteligencija, u kolikoj je mjeri ta »kreativnost« kompatibilna i odgovara li uopće čovjekovoj kreativnosti? U tome se prilogu skica odgovorā na ta i slična pitanja pruža kroz prizmu estetike, etike i ontologije. Njemački nas filozof i bioetičar M. Knaup uvodi još dublje, rekao bih, u područje odnosa između umjetnosti i BioArta, pri čemu se ono biološko rabi radi estetskoga. Riječ je o spoju umjetnosti i biotehnologije zbog kojega se otvaraju dubinska etička pitanja manipulacije i eksploatacije. U konačnici, sasvim se prikladno ovdje uklapa i prilog J. Defrančeskoga »s druge strane fotoaparata« u kojem se još jednom imamo priliku susresti s temom fotografije kao umjetničkoga medija »koji je u bitnome promijenio ljudsku percepciju, komunikaciju i kulturu općenito«, čime se reaktualizira i povratno pitanje utjecaja umjetnosti na budućnost. Obradujući tezu da je »fotografija prva u nizu tehničkih oblika slika koja je iz temelja promijenila način na koji ljudi vide i razumiju svijet«, naš autor vodi kroz filozofsko promišljanje fotografskoga univerzuma u kojem se čovjek iznova postavlja kao onaj koji oblikuje estetski doživljaj.

Završni tekst, kako to i dolikuje knjizi koja govori o »iskustvu umjetnosti«, predstavlja filozofska poezija »posvudašnjosti« G. Milakovića. Šest pjesama – *minima moralia*, *tennis sviju protiv svih*, *krizanteme*, *gnothi seauthon*, *srce puno vode* i *teorija malog usisavanja* – dovršava »ljudsko, odviše ljudsko« iskustvo umjetnosti koja i

dalje odiše tim ljudskim mirisom. U dvadeset tekstova na preko tri stotine stranica (i s točno šest stotina bilježaka) te kroz usta dvadeset i dvoje renomiranih autora kao da stalno odzvanjaju oni Milakovićeви stihovi »spoznaj sebe samog prokrvi se spoznajom, rezultiraj pokidaj potrubi za mir, ako i tamo budeš ti brzo pobjegni« (*gnothi seauton*). Umjetnost nam otkriva čovjekove dubine, ali i strahove. Pa, ipak, ona nas uči, možda i na nekakav mističan način, o tome kakvi smo mi ljudi i kamo hodimo s »aparatom umjetnosti«. Ako neke buduće generacije budu željele znati što nam je bilo važno, vjerujem da će se uhvatiti iskustva umjetnosti kakvo ga pronalazimo tvrdo ukoričenoga u grafit »Coloured Rain« (Banksy) te uredničke knjige, u čemu još jednom iščitavamo naše specifično, a opet u svakoj »kapljici kiše« različito iskustvo umjetnosti.

Josip Berdica